

La visió de l'indi a *Sangre nueva* (1905), de Frederic Rahola

Francesc Foguet i Boreu

Universitat Autònoma de Barcelona

El 3 de setembre de 1903, el *María Cristina* salpava del port de Barcelona rumb a Amèrica amb la primera missió comercial catalana a terres llatinoamericanes del segle XX. Encapçalada per Frederic Rahola i Trèmols i Josep Zulueta i Gomis, l'ambaixada comercial a l'Amèrica llatina tenia l'aval de la Junta directiva del Foment del Treball Nacional i duia la representació de les forces productives del comerç i de la indústria del país. L'objectiu principal del viatge era, segons *La Vanguardia* (29.8.1903: 3), l'estudi dels mercats americans i dels mitjans per estrènyer «los lazos de cariño y amor» que unien germanívolament l'Estat espanyol i l'Amèrica llatina a través dels vincles «indestructibles del interés y del comercio». Considerada una «missió oficial» per la monarquia espanyola, la visita de la delegació catalana a les repúbliques de l'Argentina i de l'Uruguai esdevindria la iniciativa mercantil i comercial més important endegada per l'empresariat català que, com reconeixia el mateix Rahola, «hizo volver los ojos a un mercado que ha venido a compensar en parte la pérdida de las Antillas» (Dalla Corte 2014: 186).

Economista i polític, Frederic Rahola (Cadaqués, 1858-1919), que representava la patronal catalana en l'ambaixada comercial, deixà testimoni del seu periple per les joves repúbliques a *Sangre nueva. Impresiones de un viaje a la América del Sud* (1905). De filiació conservadora, Rahola havia estat fins feia poc secretari general de Foment del Treball Nacional (1890-1902) i dirigia la *Revista Comercial Ibero-Americana Mercurio*, creada el 1901 per l'empresari Josep Puigdollers i Macià. Com apunta Gabriela Dalla Corte (2012), Puigdollers fou l'instigador del viatge que Rahola i Zulueta feren a les repúbliques llatinoamericanes per tal de reforçar els vincles econòmics, especialment amb Catalunya. Organitzada i dissenyada pel sector mercantil català, la missió oficial disposà del suport econòmic de la revista *Mercurio* (Dalla Corte 2014). Anys a venir, també amb el propòsit d'intensificar les relacions iberoamericanes, Rahola impulsà la Societat Lliure d'Estudis Americanistes (1910), la Casa d'Amèrica (1911) i l'Institut d'Estudis Americanistes (1911).

Emigració i economia

Com Puigdollers, a qui dedica *Sangre nueva*, Rahola compartia la necessitat de reconstruir l'economia catalana després de la pèrdua de les darreres colònies de la monarquia espanyola a l'Amèrica insular, tot reactivant els lligams amb Llatinoamèrica. En la nova fase postcolonial, les motivacions ja no podien ser patriòtiques ni polítiques, sinó més aviat econòmiques i comercials: «El interés mercantil es la gran palanca de nuestros tiempos», exposava obertament el manifest fundacional del que seria la revista *Mercurio* promoguda per Puigdollers (Dalla Corte 2012: 7). Calia anar, doncs, a cercar una *nova legitimitat* que renovés el vincle amb les antigues colònies i que, a més dels *soi-disant* lligams culturals i lingüístics, permetés projectar una estratègia de política econòmica i comercial destinada a afavorir l'increment dels negocis de la burgesia catalana.

Escrit amb una notable voluntat literària, en què no s'hi estalvien passatges de sofisticada densitat lírica, *Sangre nueva* pren la forma d'un dietari del viatge, que abraça del 3 de setembre de 1903 al 21 de desembre de 1904. En el prefaci, després d'unes disquisicions sobre les cuites de l'home modern, Rahola confessa que l'anada al «Nou Món» ha estat per a ell, a 45 anys, una mena de bàlsam i li ha servit per renovar la seva fe en la regeneració del país i en el paper que hi pot tenir l'emigració americana: «con su reflujo fecundante, puede aportarnos capitales e ideas, medios materiales e iniciativas, que es lo que se requiere para acabar con nuestra pobreza física y nuestra anemia moral», hi escriu (p. 14).

El viatge de Rahola es produeix quan encara és molt viu el record de la Guerra hispano-americana, més coneguda com a Desastre del 98, que suposà la pèrdua de les colònies d'ultramar. Emparat pel govern argentí i l'uruguaià, la missió catalana capitanejada per Rahola fou rebuda amb tots els honors per Julio Argentino Roca i per José Batlle, tots dos amb ascendència catalana, presidents de l'Argentina i de l'Uruguai, respectivament. Com comenta Rahola, el general Roca era «un dictador que no lo parece», que podia exculpar-se pel fet de ser «un cacique civilizador» i de posar l'acció de govern al servei del progrés del país, atès que, d'una banda, havia dut a terme la gran expedició contra els indis de la Pampa, el 1879, que havia obert una immensa extensió

de territori per a l'emigració europea, i, de l'altra, havia optat per evitar la guerra amb la veïna Xile, estalviant així un flagell que hauria frenat el progrés nacional (p. 97-98).

Rahola no estalvia elogis a *Sangre nueva* als espanyols emigrats a la República Argentina –molts dels quals eren bascos o catalans– que participaren en l'«obra colonitzadora» del país, tot adquirint terrenys deixats de la mà dels déus i acondicionant-los a conveniència, a fi de poblar-los i explotar-los. Es tractava de «colonizadores de oficio» que feien convergir «los esfuerzos del capital, de la inteligencia y del trabajo» (p. 198) en aquests indrets fins aleshores aïllats del món civilitzat, per tal com hi duien immigració, cultius, transports, comerç i escoles. Una obra colonitzadora en tota regla que Rahola, convençut partidari d'una emigració *regulada* pels estats d'emissió i d'acollida, vincula als benifets de la industrialització i el progrés.

Més enllà de les efusions líriques i l'embadocament del viatger, la mirada economicista impregna *Sangre nueva* de cap a cap: Rahola s'interessa de manera especial per les polítiques econòmiques, els sistemes de producció, les xarxes de transports i les dinàmiques dels mercats de les repúbliques sud-americanes que visita. Qualsevol «agitación revolucionaria» que pogués alterar el progrés econòmic d'aquests països era considerada, com a bon conservador, lesiva per al seu avenç i per als fluxos del capital, que reclamaven una *pau social* duradora. Precisament, els corrents migratoris europeus –la sang nova de ressons regeneracionistes a què fa referència el títol– podien erigir-se –a parer de Rahola– en un dic de contenció de les incordiants temptatives revolucionàries, «propagando los hábitos del trabajo y el anhelo de medios y bienestar» (p. 230).

Meravellat pel potencial econòmic de les joves repúbliques sud-americanes, Rahola obvia les conseqüències, per a la població indígena, de la colonització i l'explotació privada de les terres, generadores de desigualtats socials lacerants per als indis supervivents. Víctimes de les polítiques d'extermini, de l'especulació dels terrenys i de la *lumpenproletarització* més humiliant, la població índia a la República Argentina disminuï, segons dades del mateix Rahola, d'uns 175.000 el 1819 a uns 20.000 el 1903, «viviendo la mayor parte en los territorios del Chaco y de Formosa y un resto muy pequeño en la Patagonia y Tierra de Fuego» (p. 98). Un autèntic genocidi amb totes les lletres i una ingent expropiació territorial –dues de les pràctiques habituals de les polítiques colonials europees– que s'escudaven en la necessitat de fer evolucionar el país cap a la modernització industrial i la civilització *ineludibles*. Com bona part de la

intel·lectualitat i les classes dirigents europees, Rahola no es cansava d'exalçar aquestes dues fites en les pàgines del seu llibre de viatges.

Vestigis indis

La imatge que Rahola ofereix a *Sangre nueva* dels indis o dels seus descendents més directes –deixant de banda la percepció més aviat desdenyosa dels *gauchos*, els habitants mestissos de les pampes– és, en la majoria dels casos, molt reveladora del menyspreu piadós –arquetípic de la mentalitat imperialista europea tan ben descrita per Edward W. Said (1996)– que li mereixien. Al Rincón de San Antonio (Santa Fe), li són mostrats dos homes d'ascendència índia que no eren pas cap model de virtuts. L'un, amistançat amb una dona, assassinà un company que havia abusat d'ella i, en ser davant del tribunal, es negà a acollir-se a l'atenuant de la legítima defensa, tot aduint que ho havia fet intencionadament. L'altre, rebec, menyspreava els diners, estava disposat a treballar només quan ho necessitava i menjava per la gana que tenia (p. 184-185). Tot i que Rahola reconeix la conducta franca del primer i l'austeritat del segon, la seva manca de disciplina i de cultura –que, a manera d'estereotip, fa extensible a tots els indis– no s'adeien gens amb els valors burgesos del treball, de l'esforç i de l'ordre social que el mateix Rahola defensa reiteradament en el seu llibre. L'estupor amb què relata aquests dos casos d'indis *inadaptats* evidencia molt bé la incapacitat del català per comprendre que tant l'un com l'altre expressaven, amb la seva actitud, la resistència a l'assimilació dels pobles colonitzats.

Arran de la visita a la colònia Porvenir, fundada per famílies valencianes el 1881 a prop de la ciutat uruguaia de Paysandú, Rahola dedica unes pàgines eloqüents als indis «charrúas». Dels pobles indígenes americans, els «charrúas» eren, segons el viatger català, els que tenien un color de pell més fosc i els que es mostraven més *indòmits* i *ignorants*: no tan sols es caracteritzaven per una intel·ligència i una organització social «muy rudimentarias, marchando al lado de los tipos más atrasados de las razas humanas», sinó que havien desenvolupat un instint de lluita que els duia a no sotmetre's a ningú, «ni a los conquistadores ni a los misioneros» (p. 234). Baldament reconegués que els europeus esdevenien «los grandes exterminadores de pueblos», Rahola justifica de manera implícita que els bel·licosos «charrúas» haguessin estat gairebé exterminats

amb traïdoria, perquè, al seu entendre, eren un poble intel·lectualment «inferior» i una nosa per a la colonització. Ço és, un desafiament a la seva idea etnocèntrica del progrés.

En travessar, admirat, la Pampa argentina, Rahola també torna a recordar la gesta del general Roca, aleshores ministre de la Guerra, que emprengué, el 1879, «la campaña destinada a finir el imperio del indio en una extensión de 400.000 kilómetros cuadrados», en virtut de la qual «los que habían sido por largos siglos dueños de aquella pradera inagotable fueron arrojados sin piedad de su suelo nativo para dar paso a los emigrantes de la vieja Europa» (p. 306). L'expedició del general Roca –continuada de les campanyes genocides contra els indis pampes del president Sarmiento– és concebuda com «una campaña colonizadora» (p. 316), en què els comerciants anaven de bracet de les tropes per fundar poblacions a mansalva en les zones conquerides. Les ràtzies successives per fer fora els pobles indis de les terres que ocupaven són vistes per Rahola com el pas necessari per evitar «las invasiones» i permetre «la prosperidad» de la Pampa (p. 310). Segons aquesta lògica discursiva, no és d'estranyar que en cap moment Rahola es plantegés si eren dignes les aspiracions indígenes a la terra.

De fet, la seva indissimulada fascinació per les grans extensions de terres cultivades o explotades per a la ramaderia, cada vegada amb tècniques més modernes, denota que, en el fons, creu ineluctable la desaparició d'aquests pobles indígenes en benefici del progrés del conjunt del país. A diferència dels bel·ligerants «charrúas», els indis de la Pampa Central, plena de colònies d'explotació agrària i ramadera de grans dimensions, són qualificats com a «mansos» (p. 339), perquè s'havien avingut a treballar en les hisendes i, en certa manera, havien acceptat l'*assimilació*. Una actitud que contrasta amb la protesta infructuosa –segons Rahola, atès «el presente estado de cosas»– d'un indi anomenat Trapailán –resident a General Acha– que es nega a parlar en espanyol, tot i conèixer l'idioma, i es fa traduir per un intèrpret (p. 343). Una altra forma de resistència, també.

En canvi, des d'un cert paternalisme etnocèntric, Rahola manifesta que li causaren una fonda emoció les paraules de Capitanejo Rojas, un dels pocs indis supervivents, que li confessà amb recança a Santa Rosa de Toay: «Ahora todo tiene patrón y en todas partes se tropieza con el alambrado, mientras que en aquellos tiempos la tierra era de todos» (p. 350). Desheretats de tot, als indis només els quedava «de la muerta patria» els vestigis dels seus cementiris, autèntiques romanalles del passat, que el català trobà en diversos indrets durant la seva excursió per la Pampa. En molts pocs anys, en el tombant del segle XIX al XX, les polítiques genocides de l'estat i l'acció dels

colonitzadors –entre els quals Rahola constata una presència notable d'espanyols– havien canviat la fesomia primitiva de la Pampa. Com altres pobles indígenes, que fins aleshores havien practicat una economia de subsistència, la independència de l'imperi espanyol suposà «la irrupción de la cultura de la mercancía, el trabajo asalariado, el control estatal y el genocidio en áreas que anteriormente habían estado fuera del alcance de esos instrumentos de expansión eurocapitalista» (Pratt 2010: 343). *Sangre nueva* ho testimonia amb escreix, des de l'òptica, és clar, d'algú que veu amb bons ulls aquests canvis.

L'enlluernament èpic que manifesta Rahola envers la capacitat dels humans per guanyar espai a la natura tot domesticant-la, per convertir terrenys verges en cultivables, per industrialitzar la ramaderia, per poblar grans estepes i planures inhabitades, per fer retrocedir «la barbarie» (p. 188) contrasta vivament amb la visió despectiva que té dels indis (en referir-se als del Paraguai, per exemple, els anomena «aquellos salvajes» [p. 413]). Al cap i a la fi, invisibilitzada la seva cultura, les traces que han deixat els pobles indis en terra argentina ja formen part d'un passat arqueològic que, als ulls de Rahola, sembla molt llunyà en el temps, fins al punt que és equiparable a la remota història antiga. A Córdoba, durant la visita de la col·lecció d'antiguitats de Jacobo Wolff, Rahola pot contemplar «multitud de vasos, ídolos y objetos procedentes de los indios calchaquíes y comechingones, que traen a las mientes los vasos e ídolos egipcios» (p. 418).

Al final del viatge, quan visita el Museo de la Plata a la ciutat homònima, l'autor de *Sangre nueva* torna a sentir –com en el cas de l'indi Capitanejo Rojas– una profunda emoció davant dels cranis dels «primitivos habitantes de la Pampa», «perfectamente clasificados y medidos; hablándonos de la capacidad intelectual y de las condiciones étnicas de los hombres que hasta ayer defendieron su suelo nativo del invasor, reducidos a mera curiosidad arqueológica» (p. 433). En veure els vestigis dels indis ordenats en vitrines, Rahola es plany del «caso insólito de un pueblo sacrificado en aras de la civilización» (p. 433). Aquestes expansions sentimentals difereixen, certament, de la seva percepció –antiempàtica– dels pobles indis com a intel·lectualment «inferiors», «primitius» i «salvatges», un tractament de l'altre que, segons Tzvetan Todorov (2008: 35), és una de les formes de barbàrie.

Rahola esguarda els llocs que visita amb una mirada eurocèntrica o, més en concret, hispanocèntrica, doblada d'etnocentrisme. Els seus paràmetres d'anàlisi i comparació parteixen d'allò que coneix, dels seus referents occidentals. Per això,

delinea la geografia urbana de la «cosmopolita» Buenos Aires comparant-la amb algunes ciutats europees (p. 90) i, a diferència de la capital argentina, pot sentir més propera Montevideo, perquè li recorda les ciutats marítimes espanyoles (p. 238). La seva mirada reflecteix també la dèria civilitzadora d'herència il·lustrada. N'és una bona mostra l'elogi que fa als bons costums higiènics dels ciutadans de Buenos Aires com a signe incontestable de la seva cultura i civilització: «En las personas, lo mismo que en los pueblos, marchan de acuerdo el desaliño y la incuria con la decadencia, siendo la limpieza indicio de cultura y de progreso», sentencia (p. 259). Una percepció que torna a posar de manifest que la visió raholiana deslegitima la cultura i les formes de vida de subsistència dels pobles indis i, en contrapartida, abona la seva autoritat moral eurocèntrica.

«Nou colonialisme»

En el seu llibre, escrit sobretot per a un lector peninsular, Rahola fa palesa una certa estetització del paisatge, per dir-ho en termes de Mary Louise Pratt (2010: 367), i expressa un embadaliment manifest davant dels progressos de la industrialització de les repúbliques visitades. Com és lògic, la perspectiva privilegiada des de la qual esguarda tot el que veu condiona la mirada sobre la realitat, que no pot ser sinó parcial i que només tangencialment o anecdòticament capta les resistències i les tensions del procés d'usurpació de la terra als indis. El fet de moure's en els cercles de les elits de poder o de l'emigració espanyola –la comissió comercial era atesa amb tota mena de miraments per les autoritats locals– no hi ajudava gens. En tot cas, l'aposta de Rahola per ampliar les bases del projecte civilitzador, amb un flux regulat de l'emigració, té una lectura més en clau peninsular que no pas llatinoamericana: es proposa com un mirall per a la regeneració d'una societat en crisi, després del Desastre del 98, i com una oportunitat de futur per ampliar el mercat i els fluxos financers.

Home il·lustrat i sensible, amant de les arts i de la literatura, l'autor de *Sangre nueva* era, comptat i debatut, un polític i un economista que representà la patronal catalana en un viatge «de propaganda político-comercial» (Valls 1923: 915) a les repúbliques de l'Argentina i l'Uruguai per mirar d'obrir nous mercats i promoure els productes de les indústries de la burgesia catalana. Rahola s'adonà que l'emigració a les joves repúbliques sud-americanes podia reportar beneficis econòmics, ja que esdevenia

l'avançada per col·locar en el seu mercat els productes catalans o, dit en paraules d'Andreu Domingo (2014: 272), el cap de pont per al «nou colonialisme pacífic». En aquest sentit, Rahola creia que la República Argentina estava «necesitada de una inmigración sana y fructuosa que, en vez de aumentar el proletariado, venga a implantar la colonización de las tierras solitarias e improductivas» (p. 422). El benefici d'aquesta emigració selectiva, que de retop evités la conflictivitat social de classe, era d'anada i tornada, com sigui que, al seu entendre, també permetia eixamplar no tan sols el sentiment patriòtic, sinó sobretot la demanda de productes peninsulars (ps. 423-424).

Amb la derrota de la guerra de Cuba el 1898, es féu més imperiosa que mai la necessitat d'explorar nous mercats que compensessin la pèrdua dels antillans. La patronal catalana ja admetia el 1900 que calia orientar l'emigració, concebuda com a inevitable, cap a l'Amèrica llatina, on els emigrants podien ser els millors propagadors dels productes peninsulars «debido ó seu maior potencial de asimilación» (Fernández 2002: 157). La revista *Mercurio* contribuí també a afermar les relacions entre emigració i comerç exterior, des d'un hispano-americanisme pragmàtic que apostava per promoure contactes amb les antigues colònies i, més enllà de la retòrica de la «comunidad de raza», advocava per «unha “comunidad de intereses” coas repúblicas ultramarinas» (Fernández 2002: 158). Una nova conquesta d'Amèrica, més *pacífica* i *interessada*, a la recerca àvida de nous mercats, d'acord amb el paradigma eurocapitalista.

Des d'aquests paràmetres economicistes, el viatge de Frederic Rahola a terres americanes pot interpretar-se com una manifestació epigonal –tot i la retòrica esteticista amb què embolcalla el llibre i salvant totes les distàncies– del fenomen dels viatgers-escriptors que les visitaren en la dècada del 1820 i que Pratt (2010: 274) anomena «la vanguardia capitalista». En sintonia ideològica amb aquest expansionisme europeu postcolonial, que a començament del segle xx havia *modernitzat* en part les repúbliques de l'Argentina i l'Uruguai, la percepció que tenia Rahola dels pobles indis destil·lava una versió *light* d'allò que Edward W. Said (1996: 258-268) conceptualitza com la «visió imperial» característica de final del segle XIX, segons la qual, davant de la impossibilitat de fer desaparèixer tots els nadius, se'ls marginava o se'ls sotmetia al jou d'un amo. Les observacions etnocèntriques que anota a *Sangre nueva* sobre els indis tendeixen a deshumanitzar-los, a cosificar-los i, a gratcient o no, a ignorar les raons que tenien per resistir-se a la usurpació de les seves terres, i també les condicions penosament reals, sovint infrahumanes, en què vivien o treballaven, condemnats a triar entre servir el poder o ser exclosos de la societat.

Bibliografia citada

- DALLA CORTE CABALLERO, G. (2012). *Cultura y negocios: el americanismo catalán de la “Revista Comercial Ibero-Americana Mercurio” (Barcelona, 1901-1938)*. Barcelona: KM13.774.
- DALLA CORTE CABALLERO, G. (2014). «Frederic Rahola Trèmols y el centenario de independencias hispanoamericanas: el diseño de la celebración en Barcelona». *Temas Americanistas*, núm. 32, ps. 175-207.
- DOMINGO, A. (2014). *Catalunya al mirall de la immigració. Demografia i identitat nacional*. Barcelona: L’Avenç.
- FERNÁNDEZ, A. (2002): «Arxentina como “mercado étnico”: emigración e comercio na publicística italiana e española (1860-1930)». *Estudios Migratorios*, 13-14, ps. 145-170.
- PRATT, M. L. (2010). *Ojos imperiales. La literatura de viajes y transculturación*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- RAHOLA, F. (1905). *Sangre nueva. Impresiones de un viaje a la América del Sud*. Barcelona: Tipografía La Académica, de Serra hermanos y Russell.
- SAID, E. W. (1996). *Cultura e imperialismo*. Barcelona: Anagrama.
- TODOROV, T. (2008). *El miedo a los bárbaros*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- VALLS I TAVERNER, F. (1923). «Frederic Rahola i Trèmols». *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*, vol. MCMXV-XX, ps. 915-916.